

Cesta k sebevýchově – práce se stupni úsudku na střední škole

Táňa Smolková

V životě prochází každý člověk mnohými změnami, které jsou ovlivněny vnějšími okolnostmi, ale především vycházejí a jsou podmíněny charakterem jednotlivých vývojových období. Každé období má také své vlastní specifické potřeby, jejichž naplnění pomáhá kroky k proměně usnadnit. Zatímco v prvních fázích vývoje se neobejdeme bez blízké osoby – průvodce, který je nám vzorem, jak se stát Člověkem, čím více dospíváme, odpovědnost za rozvoj a zrání vlastní osobnosti přechází postupně do našich rukou. Výchova se má stát sebevýchovou. Právě v období po pubertě tento proces začíná být viditelným i pro okolí dospívajícího člověka.

V souvislosti se změnami, které člověku přináší věk puberty, se prudce proměňuje jeho vztah k sobě i k okolí. Zatímco v období základní školy člověk vykazuje určitou míru konformity a orientuje se hlavně podle toho, co míní druzí (nejprve učitel, později kamarádi), s příchodem na střední školu již zřetelně začíná hledat a zkoumat své vlastní nitro a vztahovat ho k existujícím „ideálním“ formám podnětů, se kterými se setkává. Na základě těchto srovnání a malých „osobních výzkumů“ začíná vytvářet vlastní úsudek jako nástroj k porozumění. Vytváření samostatného úsudku a práce s možnostmi jeho jednotlivých stupňů je tedy ústředním tématem třetího sedmiletí a musí být též hlavním cílem středoškolské výuky.

Středních škol pracujících s dospívajícími lidmi tímto způsobem bohužel zatím není mnoho. Ve svém textu budu vycházet hlavně ze vzdělávací práce na Waldorfském lyceu v Praze a ze současného Školního vzdělávacího plánu této školy. Tento konkrétní příklad nám bude ilustračním příkladem, ale snad pomůže i dalším, kdo by chtěli mladým lidem v tomto věku pomoci projít cestou, kterou si zaslouží.

Jakými fázemi vytváření samostatného úsudku tedy mladý člověk v tomto období prochází a prostřednictvím kterých témat můžeme naplňovat jeho vzdělávací potřeby?

V období těsně po pubertě nebo na jejím konci se člověk ocitá v „novém těle“, se kterým si ještě neví zcela rady. Svou pozornost proto obrací spíše do okolí, zajímá se o příčiny věcí a jevů, zkoumá jejich vnější zákonitosti a doufá, že v porozumění tomu, co je pevné a dané, co je zkoumatelné, předvídatelné a spočítatelné, nalezne odpovědi na své vlastní nejistoty, vyplývající z jeho nové životní situace. Učitelé se studenty proto především porovnávají, zkoumají symetrie, polarity, hledají zákonitosti v jevech, které je možné pomocí myšlení ověřit. Důležitým aspektem, který by měl mladý člověk v tomto čase zažít, je přesnost v jednání, což je také v praktickém životě důležitá kompetence sociální. To vše jsou pro něj nástroje pro hledání vlastního postoje a rozvoj individuální zodpovědnosti. Prakticky je například v epochách literatury¹ možné na starověkých eposech možno sledovat typ hrdiny a jeho proměny v historii. To dává mladému člověku, který se odpoutává od dřívějších autorit, novou orientaci. Na místo rodičů nebo oblíbeného učitele nastupují velké osobnosti lidstva. Jsou porovnávání starověcí hrdinové s hrdiny všedního dne dnešního světa. Podobným nosným motivem je otázka novodobého hrdiny a novodobých hrdinských činů. Žáci jsou vedeni k přesnému pozorování, srovnávání a analýze literárního textu. V biologii v prvním ročníku se studenti v rámci epochy antropologie zabývají lidským tělem, vždyť sami na sobě mohou vyzorovat celou řadu zákonitostí. Do přímé vazby se tak dostává učivo a pozorovatelné fungování našich těl. Díky prožitku uchopení přírodních zákonitostí, v tomto případě zákonitostí lidského těla, vlastním rozumem získávají i pocit zodpovědnosti za své zdraví.

Jiné otázky si mladý člověk pokládá v období po šestnáctém roce svého života. V té době je již ve

¹ Hovoříme zde o epochách ve waldorfském způsobu vyučování, kdy se žáci několik týdnů denně vždy v prvních dvou hodinách zabývají týmž tématem, často v projektovém kontextu.

svém nově nabytém světě pocitů zabydlen a snaží se vyznat v jeho zákonitostech, nahlédnout do svého nitra a rozpoznat, co mu umožňuje, hledá zdroje a míru záměrnosti svého jednání. Zde přichází čas pro témata, která mu pomáhají chápat procesy, pro analýzu, práci s pojmy, které nevidíme, ale můžeme si je představit. Díky porozumění vlastním prožitkům se může rozvíjet schopnost vcítění, porozumění sociálním zákonitostem, díky přijetí své minulosti může člověk otevřít své myslitelné budoucí možnosti. Proto například v již zmiňované výuce mateřského jazyka jsou ústředními tématy cesty Parsifala a Poutníka. Na základě těchto příběhů se aktivují v souvislosti s věkem otázky typu: Kdo vlastně jsem? Jaký mám úkol v životě? Existují náhody v mém životě? Putování Parsifala odkrývá mladému člověku důležité informace, jako je např. postupné odpoutávání se od rodičů, přirozenost chybování a možnost nápravy. Studenti v příběhu vidí, že člověk se získávanými zkušenostmi a časem mění. Druhým možným velkým tématem je osobnost J. A. Komenského a postava Poutníka z díla Labyrint světa a ráj srdce, životní leitmotiv J. A. Komenského (několikrát přišel o vše – o vlast, o rodinu, o spisy – vždy měl sílu začínat znovu a znovu). Sledují při práci s textem, jak Poutník systematicky prochází světem, aby pro sebe našel to, co má v životě konat – opět je zde vyřčená otázka po smyslu života, otázka poznávání skutečnosti. Tato témata přesahují i do výuky dalších předmětů. V hodinách biologie se otázky vnitřních zákonitostí a podstaty života objevují v nauce o buňkách a virech. Zastavíme-li se také u výuky chemie, zatímco studenti prvního ročníku chtějí důkazy toho, že znalosti nabyté ve škole jsou uplatnitelné v reálném světě a ověřují si to pomocí pozorování různých solí, jejich vztahu k vodě a ohni a principů, které vznikly ze soli rozdělením, ve druhém ročníku se dostávají do popředí chemické individuality – prvky. Jejich vztahy jsou podstatně složitější než vztahy mezi kyselinou a zásadou a není snadné je uchopit pouze myšlením. I v této oblasti je nutné vstoupit na otevřené pole pocitu a intuice, abychom si s orientací v tomto novém světě pomohli. Dějepis se v souladu s potřebami tohoto vývojového období ve druhém ročníku věnuje pozdnímu středověku a renesanci a tématu osvobození lidstva od dosavadních schémat myšlení a života.

V období před dosažením plnoletosti objevuje mladý člověk další kvalitu ve svém duševním životě.

Na základě předchozích niterných proměn začíná proces uspořádávání zažitého. Přicházejí otázky, jakými způsoby se lze dívat na svět a který z nich je přiměřený a vlastní každé individuální osobnosti, co je ideální obraz skutečnosti a jak je možné jej naplnit? Je čas pro hledání světonázoru a stylu myšlení, chápání celků a tendencí, hledání a nalézání, co z budoucnosti je vnímatelné v přítomném. Ve třetím ročníku se z hlediska rozvíjení úsudku klade důraz na syntézu. Proces individualizace studentů a pokusů o osobní pravdivost má zde možnost vyzrávat např. na pozadí tématu Fausta, konfrontace člověka se světem, se zlem a s jeho různými podobami a projevy. Podobná témata přináší např. i výuka dějepisu, jejímž obsahem v tomto období je snaha, aby mladý člověk vnímal mnohotvárnost lidských kultur i společensko-politických skutečností v průběhu dějin, schopnost vcítit se do jednotlivých kultur a období, ocenit jejich pozitiva, přijmout varování z jejich slabin; a na základě dílčích informací si utvořit ucelený pohled na vývoj lidstva. Prostorem k zamýšlení je zde období od závěru 18. do konce 19. století, cílem je komplexní nahlédnutí do historie, nahlédnutí pod povrch dějin, zážitek celkového obrazu. Vývojová hlediska jsou přítomna také v oblasti přírodních věd. V chemii je nejcennějším tématem pro rozvoj individualizovaného usuzování atom. V rámci společných diskusí a různých pohledů na danou problematiku se může objevit více „správných“ pohledů, samotná otázka po tom, co je podstatou organických látek, může být velmi znepokojující a tím vybízející k hledání vlastních interpretací. Otázky přesahu, různorodosti a mnohosti se objevují i v obsahu dalších předmětů a v projektové ročníkové práci. Ve třetím ročníku se do popředí zájmu dostávají i otázky po smyslu lidského konání, na které nelze dát jednoznačnou odpověď. Žáci jsou schopni reflektovat existenci více pohledů na danou problematiku a diskutovat o nich.

Vstupem do posledního ročníku se zakončuje podstatná fáze institucionální formy vzdělávání. Mladý člověk brzy vstoupí samostatně do dospělosti a tato skutečnost mu samozřejmě přináší i mnohé nejistoty a obavy. Přemýšlí, jak se má zapojit do života, zda může jako jedinec vůbec nějak ovlivnit dění kolem sebe, zda existuje něco, za co se může svou osobností postavit nebo jak a kde své probuzené schopnosti a dovednosti uplatnit. Ústředním úkolem posledního roku na Waldorfském lyceu je tedy obrácení pozornosti k tomu,

co mu pomůže prožívané ideály realizovat. Jde o to zcela prakticky zažít, že vše, co jej oslovuje a čemu věří, je vykonatelné, umí-li člověk vyvinout vlastní úsilí a provést reflexi skutečnosti, zachová-li si otevřenost ke všemu, co život přináší, nebo dokáže-li si klást přiměřené cíle a zachovat věrnost jejich naplnění a spolu s tím přijmout odpovědnost za kroky, které činí. K tomu velmi dobře slouží témata, která se vztahují k současnosti nebo nejnovějším dějinám, zejména z hlediska svobody člověka a zároveň jeho individuální zodpovědnosti za další vývoj vlastní i vývoj celého společenství. V různých předmětech jsou studenti mimo jiné vedeni k tomu, aby byli schopni odolávat myšlenkové manipulaci, dovedli se orientovat v mediálních obsazích, kriticky je hodnotit a optimálně využívat masová média pro své různé potřeby; dovedli jednat s lidmi, diskutovat o citlivých nebo kontroverzních otázkách, hledat kompromisní řešení; byli ochotni se angažovat se nejen pro vlastní prospěch, ale i pro veřejné zájmy a ve prospěch jiných lidí. Ještě před zahájením praktické a konkrétní přípravy ke složení maturitní zkoušky v tomto posledním ročníku studenti absolvují profesní praktikum. Je výsledkem vlastní volby a je spojeno s budoucím směřováním každého z nich. Jeho smyslem je vyzkoušet si své vlastní

schopnosti a představy o sobě samém i světě, do kterého vstupují, zažít jeho reálné požadavky a nároky.

Proces sebevýchovy má v průběhu života různé fáze a podoby. V podstatě lze říci, že procházíme v životě třemi základními obdobími, kdy se ve své přirozené snaze po vlastním zdokonalení dotýkáme trojího ideálu: ideálu člověka přítomného v blízké osobě (nejčastěji vlastním rodiči) na počátku života, ideálu člověka proměňujícího své prostředí (učitel, přítel), který nás inspiruje v období dospívání, a ideálu člověka hledaného v sobě samém v období plné dospělosti. Pobývání ve Waldorfském lyceu a setkávání se s možnostmi tohoto posledního ideálu, ideálu člověka uloženého v individualitě každého studenta, je pro nás učitele i pro studenty společně sdílenou skutečností, díky níž můžeme zažívat, že pro rozvoj člověka je jediné skutečně účinné pouze to, co je výsledkem jeho práce na sobě.

Táňa Smolková působí ve waldorfské pedagogice od roku 1992. Založila waldorfskou mateřskou školu na Žižkově a Mateřskou školu a Domov Maitrea ve Slušticích, podílí se na vzdělávání učitelů. Ve Waldorfském lyceu v Praze učí pedagogiku.

Článek pro časopis Okruh a střed 2/2013.

Grafická úprava pro web: Jiří Procházka